

Maatschappelijke Business Case Howie the Harp™

XpertiseZorg
Organisatieadviseurs

Onderzoek naar de maatschappelijke meerwaarde van Howie the Harp™:
opleiding tot ervaringsdeskundige

XZ170117
Hengelo, 16 februari 2017

Intro

In het najaar van 2016 heeft Pameijer gevraagd om onderzoek te doen naar de maatschappelijke effecten van de opleiding Howie the Harp™. Dit was voor ons het begin van een boeiend onderzoek! De openheid van studenten, docenten en alumni heeft een prachtig inzicht gegeven in de wereld van Howie the Harp™.

Een opleiding op verschillende niveaus, zodat een relatief grote toestroom van deelnemers mogelijk is, ongeacht hun 'opleidingsniveau'. Enkel de focus op herstel en de mate waarin de student hierin gevorderd is, heeft grote invloed op het al dan niet mogen starten met de opleiding.

En als een student de opleiding dan is gestart, ontstaat er een meerwaarde voor de student zelf. Want het herstelproces dat al is gestart vergroot verder. Waardoor de leefwereld van de student wordt uitgebreid. Aan de hand van prachtige verhalen hebben we dit gehoord en in de maatschappelijke business case geïllustreerd.

Maar de waarde van Howie the Harp™ stopt niet bij studenten. Ook de 'cliënten' ervaren een positief effect. Studenten begeleiden 'cliënten' als zij praktijkervaring opdoen of aan het werk zijn. Cliënten voelen zich meer begrepen door deze begeleiding. Dit bevordert hun herstelproces. En dan de organisaties waar de studenten stage lopen of later met regelmaat gaan werken. Zij merken dat medewerkers binnen hun organisatie door de inbreng van een 'student Howie the Harp™' anders gaan aankijken tegen cliënten en dat de stem van de cliënt meer en sneller serieus wordt genomen.

Kortom, diverse maatschappelijke effecten die van groot belang zijn om de kwaliteit van de ondersteuning van mensen met psychische- en psychosociale kwetsbaarheid te vergroten. En daarmee hun leven en toekomstperspectief te verbreden!

We hopen dat de maatschappelijke business case u net zo raakt als de verhalen die wij hebben gehoord, en die ons hebben geïnspireerd bij het schrijven van dit rapport.

Onderzoekers
XpertiseZorg Organisatieadviseurs

Voorwoord

De huidige GGZ en het gehele sociale domein zijn in al haar facetten toe aan verandering. We staan aan het begin van een noodzakelijke kanteling. Er is in Nederland steeds meer behoefte aan zorg, terwijl de kosten ondertussen te hard stijgen. Maatwerk bieden aan kwetsbare mensen die om ondersteuning vragen, vraagt om een nieuwe GGZ.

Waar professioneel wordt gewerkt, waar de mens centraal staat en niet de diagnose of het zorgpad met de bijbehorende regeldruk. Of zoals ze dat in de Verenigde Staten zeggen 'you are more than your diagnosis'. 'Meedoen', 'participatie', 'eigen regie', 'herstelgerichte zorg', dat zijn de hedendaagse termen. Mensen zo ondersteunen zodat zij, ondanks hun symptomen, een waardevolle bijdrage leveren aan hun eigen leven, dat van een ander en aan de samenleving.

In die nieuwe GGZ spelen ervaringsdeskundigen een belangrijke rol. Ervaringsdeskundigen zijn een belangrijke krachtbron voor het herstel van een ander. De eigen cliëntervaring hebben zij uitgebouwd tot collectieve ervaringskennis en -deskundigheid. Daarmee slaan ze een brug tussen cliënt, hulpverlening en samenleving. Op individueel niveau gaan ervaringsdeskundigen op een natuurlijke wijze mét de ander een proces aan vanuit een houding waarin 'present zijn' centraal staat. Zo ontstaat er ruimte voor heling en herstel.

Met andere woorden: ervaringsdeskundigen verstaan de kunst van het nabij zijn. Vanuit deze nabijheid kunnen bronnen worden aangeboord, zoals het netwerk van iemand, maar ook zaken als hoop, perspectief, empowerment, een zinvol leven met werk en hobby's. Om als ervaringsdeskundige deze professionele rol aan te nemen, is een goede opleiding een pré en wellicht zelfs noodzakelijk.

Met deze Maatschappelijke Business Case brengt XpertiseZorg Organisatieadviseurs in beeld wat de maatschappelijke en economische waarde is van Howie the Harptm, de opleiding tot ervaringsdeskundige.

De opleiding draagt bij aan persoonlijk herstel. Daarnaast keren studenten na het volgen van de opleiding terug naar de arbeidsmarkt en neemt de aanspraak op professionele ondersteuning af. Kortom, resultaten die op alle niveaus merkbaar zijn in de samenleving.

De uitkomsten van deze Maatschappelijke Business Case stemmen hoopvol en geven vertrouwen. En dat is wellicht het belangrijkste aspect als het gaat om het doorvoeren van veranderingen.

Verandering op kleine en grote schaal vraagt om wederzijds vertrouwen. Vertrouwen in de medemens, in organisaties en in een toekomst waar we met elkaar bijdragen aan een zinvolle samenleving.

Prof. dr. Jim van Os

MBC Howie the Harp™

Samenvatting

Maatschappelijke context

- Sociaal domein gaat uit van eigen kracht en participatie.
- Ontwikkeling door herstelgerichte zorg.
- Toenemende inzet van ervaringsdeskundigheid in de zorg.

Werkwijze

- Gemiddeld 24 studenten.
- 1-jarige opleiding, combinatie theorie en stage.
- Geen vooropleiding nodig.
- Combinatie van individueel herstelproces en groepsproces.
- Ervaringsdeskundige begeleiding.
- Maatwerk per student.
- Uitloopbegeleiding.

Resultaat

1. Kwaliteit van leven

- Studenten leren beter omgaan met hun kwetsbaarheden.
- Studenten ontwikkelen persoonlijke en professionele vaardigheden.
- Studenten redden zich beter in het sociaal verkeer.
- Cliënten krijgen door de inzet van studenten hoop en een gevoel van empowerment. Dit leidt tot beter herstel.

2. Maatschappelijke participatie

- Uitstroom naar werk levert €45.000,- per jaar op aan maatschappelijke waarde per student die werk vindt.
- Uitstroom naar vrijwilligerswerk levert een waarde van ca. €15.500,- per jaar op aan welzijn voor de student die vrijwilligerswerk gaat doen.
- Op een groep van 24 studenten stromen 10,5 studenten uit naar werk en 3,5 naar vrijwilligerswerk.
- Opleiding Howie the Harp™ is hiermee dubbel zo effectief in de toeleiding naar werk dan re-integratie trajecten.

3. Sociale inclusie

- Studenten hebben het gevoel dichter bij de maatschappij te staan.
- Studenten bouwen zakelijk en privé een netwerk op.
- Studenten vervullen meer sociaal gewaardeerde rollen.
- Studenten doorbreken stigma's over mensen met psychiatrische kwetsbaarheden.

4. Begeleiding

- Gebruik van begeleiding bij studenten van Howie the Harp™ neemt met ruim €8.500,- per jaar af.

Inhoud

1. Maatschappelijke Business Case	6
1.1 Maatschappelijke Business Case Howie the Harp™	6
1.2 Het onderzoek	6
1.3 Leeswijzer	6
2. Maatschappelijke context	7
3. Werkwijze	9
3.1 Achtergrond	9
3.2 Kenmerken	9
3.3 De opleiding	10
3.4 In- en uitstroom	12
3.5 Kosten	12
4. Waarde voor de student	11
5. Maatschappelijke waarde	15
5.1 Kwaliteit van leven	15
5.2 Maatschappelijke participatie	16
5.3 Sociale inclusie	18
5.4 Zorg	20
6. Beeld van de onderzoekers	21
 Bijlage 1. Onderzoeksaanpak	 23
Bijlage 2. Literatuurlijst	24

1. Maatschappelijke Business Case

1.1 Maatschappelijke Business Case Howie the Harp™

Een MBC is een overzicht van de maatschappelijke- en economische meerwaarde van een dienst of product, afgezet tegen de kosten ervan. Met behulp van een MBC wil Howie the Harp™ laten zien wat opleiden tot ervaringsdeskundigheid inhoudt en betekent.

Howie the Harp™ heeft daarom opdracht gegeven op deze wijze de maatschappelijke meerwaarde van de opleiding te onderzoeken. Het onderzoek richt zich op de meerwaarde van de opleiding voor studenten, organisaties en bedrijven (veelal in het sociale domein) en welke invloed dat heeft op de samenleving.

1.2 Het onderzoek

Bij het opstellen van de MBC maken we gebruik van verschillende methodieken die zowel kwantitatief als kwalitatief van aard zijn. Het gaat om:

- bestudering van documenten en data van Howie the Harp™;
- interviews met medewerkers van de opleiding;
- interviews met studenten;
- interviews met stakeholders. Voor de complete lijst zie bijlage I;
- een analyse van literatuur op het gebied van maatschappelijke kosten en baten.

In het onderzoek beschrijven we de 'case' Howie the Harp™. Waarbij we inzoomen op de wijze waarop de opleiding Howie the Harp™ georganiseerd is. Vervolgens brengen we aan de hand van een aantal cliëntverhalen de meerwaarde voor studenten in beeld.

Tenslotte hebben we een aantal resultaatgebieden benoemd waarop we de maatschappelijke meerwaarde in beeld brengen. Deze meerwaarde is gebaseerd op gegevens uit de literatuur in combinatie met de ervaring van opleiders, studenten en stakeholders die betrokken zijn bij Howie the Harp™. Resultaten uit de literatuur zijn daarmee zo veel mogelijk getoetst aan de daadwerkelijke ervaring van betrokkenen uit de praktijk.

Voor een beschrijving van het onderzoek zie bijlage I.

1.3 Leeswijzer

Hoofdstuk 2 beschrijft de achtergrond van de casus, ook wel de maatschappelijke context. In dit hoofdstuk komt ook de doelgroep waarop de casus betrekking heeft aan bod.

Vervolgens beschouwen we in hoofdstuk 3 de werkwijze die Howie the Harp™ toepast in de praktijk.

De waarde voor de student staat in hoofdstuk 4 centraal. Waarbij we aan de hand van concrete casussen een beeld schetsen van de problematiek, de oplossing en het effect daarvan voor de student.

Hoofdstuk 5 brengt de maatschappelijke resultaten in beeld. Denk hierbij aan de waarde die gerealiseerd wordt in maatschappelijke termen zoals:

- kwaliteit van leven;
- participatie;
- besparing op zorgkosten.

Hoofdstuk 6 bevat een samenvattende reflectie.

2. Maatschappelijke context

Vanaf ongeveer 2013 stimuleert de rijksoverheid manieren om de eigen regie van burgers te bevorderen en tegelijkertijd de groei in uitgaven van de zorg te remmen. De overheid wil daarmee een nieuwe manier van denken en werken bevorderen. Zij gaat uit van de eigen kracht van burgers en deelname aan de maatschappij naar vermogen voor alle burgers. Ook voor hen die bijvoorbeeld psychische problemen hebben. Ook zorgorganisaties zoeken naar manieren om eigen kracht en participatie te bevorderen. Een van de bewegingen hierin is de herstelondersteunende zorg.¹ Hieronder beschrijven we een aantal van deze ontwikkelingen uitgebreider.

Eigen kracht en participatie

Eigen kracht is een principe in het beleid waarbij participatie (deelname aan de samenleving) en zelfredzaamheid (het zo veel mogelijk zelf verantwoordelijkheid nemen voor het dagelijks leven) centraal staat. De burger neemt zoveel mogelijk regie over het eigen leven. Hierbij gaat de overheid uit van wederkerigheid. Dat betekent dat ook burgers die hulp ontvangen in staat worden geacht iets voor een ander terug te doen. Idealiter neemt iedereen daardoor naar eigen vermogen deel aan de samenleving.

Herstelondersteunende zorg

Herstelondersteunende zorg is een wijze van ondersteuning die uitgaat van het leren leven met een (psychiatrische) kwetsbaarheid of beperking. In deze benadering staan de mogelijkheden en kracht van de mens centraal. Dit in tegenstelling tot de nog veel toegepaste begeleidingsstijl die uitgaat van de onmogelijkheden van kwetsbare burgers. Door uit te gaan van kracht worden positieve ervaringen bij een burger gestimuleerd waardoor successen kunnen groeien.

“Herstel is een individueel en persoonlijk proces waarbij het (weer) gaan functioneren in sociale rollen een belangrijk streven is. Belangrijk hierbij is om herstel steeds te blijven zien als een proces dat niet altijd een uitkomst aanduidt: herstellen is ook zeer goed mogelijk wanneer de aandoening niet geheel verdwijnt. Het impliceert een actieve acceptatie van kwetsbaarheden, problemen en beperkingen en een geleidelijke inwisseling van patiëntidentiteit naar burgerschap.”¹

Ervaringsdeskundigheid

De herstelbeweging komt oorspronkelijk uit Amerika. Onderdeel van deze beweging is het empoweren van kwetsbare burgers en deelname naar vermogen. Een van de onderdelen hiervan is de inzet van ervaringsdeskundigheid.

In de zorg gebruiken organisaties steeds vaker begeleiders met ervaringsdeskundigheid die een bijdrage kunnen leveren aan het herstel, de empowerment en de maatschappelijke participatie van andere cliënten in de GGZ. Een ervaringsdeskundige gebruikt de eigen ervaringen met een psychische of psychosociale kwetsbaarheid en het leren leven hiermee om anderen te ondersteunen bij hun herstelproces. Deze persoonlijke dimensie onderscheidt een ervaringsdeskundige van een reguliere begeleider.² Uit onderstaand citaat blijkt hoe ervaringsdeskundigen deze persoonlijke dimensie vormgeven.

“De ervaringsdeskundige ondersteunt de cliënt bij het individuele herstelproces, bij zijn dagelijkse bezigheden en maatschappelijke participatie en emancipatie. Daartoe creëert hij vanuit (h)erkenning, reflectie en begrip ruimte zodat de cliënt zelf aan zijn herstelproces kan werken. De ondersteuning is een samenwerkingsproces waar, vanuit zelfbepaling, ook de omgeving bij betrokken kan worden.”²

De inbreng en ontwikkeling van ervaringskennis is een essentieel onderdeel van herstelprocessen, evenals de ondersteuning door ervaringsdeskundigen hierbij. Echter het aanstellen van ervaringsdeskundigen in de organisatie maakt een organisatie nog niet herstelondersteunend. Daarom is het van belang dat de inzet van ervaringsdeskundigen niet op zichzelf staat, maar onderdeel is van een organisatie brede herstelbeweging.³

3. Werkwijze

3.1 Achtergrond

Howie the Harp New York is een onderdeel van Community Access. Dit is een organisatie die mensen met chronische psychiatrische beperkingen ondersteunt bij wonen, werk, opleiding en deelname aan de samenleving.

Het opleidingscentrum is vernoemd naar Howard Geld. Howie the Harp was zijn bijnaam, omdat hij veel mondharmonica speelde in de tijd dat hij zelf dakloos was. Hij verzette veel werk om daklozen en mensen met een chronische psychiatrische achtergrond meer onafhankelijke toekomst te bieden door middel van eigen regie, zelfherstel en steungroepen. Howard zag deze initiatieven als goede alternatieven voor het GGZ-systeem in Amerika.

Pameijer onderschrijft het gedachtegoed van Howard Geld en startte in 2012 een pilot Howie the Harp™. Ondertussen biedt Howie the Harp™ op drie plekken in Nederland kwetsbare burgers een erkende eenjarige opleiding tot ervaringsdeskundige.

3.2 Kenmerken

Ervaringsdeskundigen zetten de eigen ervaring in om anderen te ondersteunen bij hun herstelproces. Juist deze persoonlijke dimensie onderscheidt een ervaringsdeskundige van een reguliere begeleider. Howie the Harp™ richt zich daarom zowel op het persoonlijke hersteltraject van studenten als het aanleren van professionele vaardigheden. Bij Howie the Harp™ is ervaringsdeskundigheid niet een aanvullend onderdeel op een curriculum, maar de kern van het programma. Howie the Harp™ is geregistreerd bij het Centraal Register Kort Beroepsonderwijs.

Howie the Harp™ onderscheidt zich als opleiding op een aantal punten:

- Howie the Harp™ kent geen toelatingseis wat betreft de genoten vooropleiding. De opleiding kent wel een strenge toelating op de mate van herstel van de toekomstige student en de motivatie om de opleiding te volgen. Docenten richten de lessen in op minimaal een MBO 2 werk- en denkniveau.
- Centraal in de opleiding staat het inzetten van de eigen ervaring ten behoeve van anderen. Dit in tegenstelling tot andere opleidingen waar ervaringsdeskundigheid een is op de reguliere lesstof.
- Het eigen herstel en het herstelverhaal gaan hand in hand met het aanleren van aanvulling professionele vaardigheden.
- Een maatwerkbenadering per student. Het niveau van het onderwijs van Howie the Harp™ wordt zoveel mogelijk op maat op de student afgestemd. Individuele verdieping voor studenten die dat willen en aankunnen is mogelijk, maar ook uitloopbegeleiding (bij een moeizamere doorloop van de studie) vormt onderdeel van de maatwerkbegeleiding.
- Ervaringsdeskundige coaches coachen studenten intensief gedurende en na de opleiding. Zij zijn dagelijks aanwezig en coachen studenten bij hun individuele proces.
- Nadruk op groepsproces tussen studenten. Studenten beschikken zelf over veel kennis en ervaring en dat kunnen ze van en aan elkaar leren. Het overdragen van informatie, delen van kennis en aanwakkeren van bewustzijn is integraal onderdeel van de opleiding omdat deze overdracht de basis voor het beroep vormt. Een ervaringsdeskundige hoofddocent ondersteunt dit proces.
- Howie the Harp™ gaat uit van het 'Practice what you preach-principe'®. De meerderheid van de coaches en de docenten zijn zelf ervaringsdeskundig.

- Studenten krijgen ook na het afstuderen ondersteuning. Naast een alumninetwerk is een volg- en ondersteuningssysteem opgezet om studenten te blijven ondersteunen als zij bijvoorbeeld aan het werk zijn.
- Met het UWV is er een landelijke scholingsovereenkomst.

3.3 De opleiding

Inhoud van de opleiding

In 2012 zijn Pameijer in Rotterdam en Community Access in New York een samenwerking aangegaan die het mogelijk maakt Howie the Harp™ in de Benelux aan te bieden. Het Nederlandse curriculum is gebaseerd op het Amerikaanse Howie the Harp™ curriculum en aangepast aan de Nederlandse situatie. De kennis en ervaring die in Nederland met de opleiding wordt opgedaan gebruiken Pameijer en Community Access voor de optimalisatie van het Howie the Harp™ curriculum in beide landen.

De opleiding kent drie leerlijnen:

Leerlijn werken aan het herstelverhaal.

Het herstelverhaal is een verhaal over het eigen herstel van kwetsbaarheden. Door het vertellen van het eigen verhaal krijgt de verteller meer inzicht in zijn eigen leven en hoe hun eigen herstel is verlopen. Het herstelverhaal is vervolgens een hulpmiddel om als ervaringsdeskundige anderen te ondersteunen.⁴

Leerlijn groepsproces en integratie.

Een (twee)wekelijkse bijeenkomst waarbij er ruimte is om de lesstof van de afgelopen periode op hoofdlijnen door te nemen. Ook is er gelegenheid om te onderzoeken waar verbanden liggen of mogelijk overgebleven vragen. Er wordt gewerkt aan de groepsontwikkeling en het groepsproces in de klas. Men bespreekt zaken die er in die periode op dat terrein zijn voorgevallen, waarvoor nog aandacht nodig is.

Leerlijn praktijkervaring aangevuld met terugkomonderwijs.

De praktijkervaring duurt zes maanden inclusief twee weken vakantie en afstuderen. Tijdens deze periode leren studenten hun ervaringskennis toepassen in het werkveld en oefenen ze met de rol van werknemer en de daarbij behorende verwachtingen, taken en verantwoordelijkheden. Door 6 uur terugkomonderwijs eens per 2 weken houden studenten verbinding met school en elkaar, zodat zij van en aan elkaar leren en onderdeel zijn van een groter verband.

Werkwijze

De inhoud van de opleiding is vastgelegd in het curriculum. Het proces en de werkwijze van Howie the Harp™ zijn vastgelegd in het draaiboek 'How to Howie'. Hieronder volgt een overzicht van de belangrijkste onderdelen.

Doelgroep

Howie the Harp™ studenten zijn mensen met doorleefde ervaring op het gebied van psychische problematiek, verslavingsproblematiek of psychosociale problematiek. De doorleefde ervaring kenmerkt zich door het ontwrichtende effect op het dagelijks leven, verlies van gewaardeerde rollen en (maatschappelijk) perspectief.

Howie the Harp™ baseert de selectie van studenten op:

- De motivatie van de aankomende student om de opleiding te gaan volgen en in de toekomst de eigen ervaring beroepsmatig te gaan inzetten.
- De mate van herstel van de aankomende student. In geval van recent middelengebruik dient de kandidaat bereid te zijn om de abstinentie aan te tonen door het overhandigen van een ondertekende verklaring van de behandelaar.
- Een stabiele woon- en financiële situatie van de aankomende student.

- Een goede beheersing van de Nederlandse taal (iemand moet in staat zijn om zich verstaanbaar te maken in woord en schrift).
- De kandidaat moet zonder nadelige gevolgen (bijvoorbeeld voor werk, uitkering of therapie) tijd vrij kunnen maken om 4,5 dag per week naar school te gaan.

3.4 In- en uitstroom

Een klas Howie the Harp™ bestaat uit gemiddeld 24 studenten. Het maximum aantal studenten is 30. Voor de berekeningen gaan we uit van 24 studenten per klas. Gemiddeld kent een klas de volgende uitstroom:

6 studenten stoppen. Het grootste deel stopt aan het begin van de opleiding of aan het begin van de stage.

4 studenten studeren verder of langer door.

10,5 studenten stromen uit naar een betaalde baan.

3,5 studenten stromen uit naar vrijwilligerswerk.

3.5 Kosten

De kosten voor de opleiding bedragen €5.500,- per student. De financiering verschilt per student. In een aantal gevallen betaalt de student zelf. Het komt ook voor dat het UWV, de gemeente, of de (toekomstig) werkgever betaalt. Daarnaast is financiering op basis van een CIZ indicatie mogelijk (een CIZ indicatie is bedoeld voor burgers die recht hebben op zorg via de Wet Langdurige Zorg). Voor een groep van 24 studenten komen de totale kosten op €132.000,-. Dit is inclusief:

- het salaris van de docenten en coaches;
- huisvesting;
- overheadkosten.

4. Waarde voor de student

De waarde voor de student illustreren we met onderstaande praktijkverhalen.

Bij de beschrijving zijn de kenmerken van de leefsituatie aangepast om te voorkomen dat situaties herleidbaar zijn naar personen.

“Ik ken het gevoel van totale afhankelijkheid en minderwaardigheid.”

Sarah is ervaringsdeskundig begeleider bij een zorgorganisatie. Daarnaast is ze praktijkbegeleider van Howie the Harp™ stagiaires. Zelf is ze oud-student van Howie the Harp™.

Van origine is Sarah bedrijfsleidster van een horecaonderneming. Op haar 40^e kreeg ze een burn-out. Achteraf bleek dit te komen door een bipolaire stoornis. Sarah kwam werkloos thuis te zitten en kreeg grote schulden. Na verschillende crisisopnames in de psychiatrie en een jarenlang behandeltraject kwam Sarah via een jobcoach in contact met Howie the Harp™.

In overleg met haar man en de behandelaar besloot Sarah de opleiding Howie the Harp™ te gaan doen. Via het UWV kreeg zij de financiering en toestemming om een jaar lang te studeren. Meteen na haar studie werd Sarah een baan aangeboden als ervaringsdeskundig begeleidster. Daarnaast spreekt ze regelmatig op congressen en vertelt ze over haar ervaring bij teams van de zorgorganisatie.

“Mijn werk bestaat uit dat ik weet welke vragen ik moet stellen. Ik heb de ellende waar mensen op dat moment inzetten zelf ook doorleefd en ik ken het gevoel van totale afhankelijkheid en minderwaardigheid. Juist daarom kan ik vragen “wat wil je zelf eigenlijk?”

“Door psychische problemen kun je heel eenzaam zijn.”

Carlo spreekt uit ervaring. Toen bij hem de druk te groot werd, zette hij tijdens een psychose een mes tegen de keel van zijn vriendin. In de periode die volgde kreeg hij het gevoel dat zijn aandoening werd weggemoffeld door hulpverleners. Hij werd afgeschermd van de samenleving om ‘af te koelen’. Een periode van grote eenzaamheid volgde.

Ondertussen weet Carlo om te gaan met zijn kwetsbaarheden en is hij aan Howie the Harp™ begonnen. Aan het begin van zijn stage merkt hij wel dat collega's soms angstig zijn. Ze zijn bang dat Carlo weer in een psychose terecht komt. Ze zien hem als ex-cliënt en niet als collega. Een deel van zijn werk bestaat daarom ook uit voorlichting. Hierdoor krijgen andere hulpverleners een beter beeld bij ervaringsdeskundigheid.

Door het gesprek aan te gaan met zijn team heeft Carlo veel vooroordelen weggehaald. Zijn stage is ten einde. De leidinggevende heeft hem na de stage uitgenodigd om te solliciteren. Over een week heeft hij zijn sollicitatiegesprek.

“Door psychische problemen kun je heel eenzaam zijn. Je bent namelijk niet in staat je gevoelsleven over te brengen aan hulpverleners. Daardoor denk je dat je de enige bent met deze problemen. Je voelt je eenzaam omdat je geen verbinding kunt maken met anderen.”

Carlo studeert volgende maand af als ervaringsdeskundige. Tijdens zijn stage kwam hij erachter dat zijn werk vaak begint met het aanbieden van een kopje koffie. *“De mens staat centraal en niet de problemen die iemand heeft. Door het open en eerlijk aangaan van een gesprek en te luisteren naar wat iemand te zeggen heeft, creëer je ruimte voor de ander om aan herstel te werken. In zijn eigen tempo.”*

5. Maatschappelijke waarde

In dit hoofdstuk komen de effecten van Howie the Harp™ voor de samenleving aan bod. De maatschappelijke effecten zijn gebaseerd op interviews met stakeholders en gekoppeld aan gegevens uit de literatuur. Waar mogelijk is de maatschappelijke waarde van de investering in euro's uitgedrukt.

5.1 Kwaliteit van leven

Studenten

De kwaliteit van leven van studenten gaat omhoog omdat zij in het sociaal verkeer beter leren omgaan met hun beperking of kwetsbaarheid. Deze focus op herstel zorgt ervoor dat de aandacht verschuift van cliënt zijn naar mogelijkheden zien in het eigen leven en daarmee een groter vertrouwen in zichzelf.⁶

Naast het werken aan herstel ontwikkelen studenten ook vaardigheden die een leven lang invloed hebben ongeacht hun uitstroom (wel/geen werk als ervaringsdeskundige) na Howie the Harp™. Het gaat hierbij zowel om sociale- als werkvaardigheden. Denk hierbij onder andere aan:

- leren samenwerken;
- omgaan met conflictsituaties;
- omgangsnormen in een werkomgeving (hygiëne, etiquette, werkritme);
- kennis van zorg en veelgebruikte (zorg)methodieken.

"De eerste 4 weken wilde ik elke dag stoppen. Het groepsproces is zo heftig. Je krijgt te maken met 24 verschillende personen en hun eigen herstelverhaal dat nog in ontwikkeling is. In plaats van weg te rennen ben ik doorgegaan. Gaandeweg leerden we als individu en als groep om te gaan met die spanning. Dat neem ik altijd met me mee.."

Interview student Howie the Harp™

Cliënten

Uit de interviews en literatuur blijkt dat ervaringsdeskundigheid een grote meerwaarde heeft voor de kwaliteit van leven van GGZ-cliënten die hier gebruik van maken. Dit is niet specifiek voorbehouden aan Howie the Harp™ (geldt ook voor andere opleidingen tot ervaringsdeskundigheid) maar is wel een uitkomst van de opleiding.

Ervaringsdeskundigen ondersteunen GGZ-cliënten bij individuele hersteltrajecten. Door de eigen ervaring biedt een ervaringsdeskundige hoop en empowerment aan cliënten. Hierdoor bouwen ervaringsdeskundigen een vertrouwensband op waarmee een cliënt kan werken aan zijn eigen herstel.

Dit leidt bij de cliënten onder andere tot:^{6,7,8}

- toegenomen zelfvertrouwen;
- hoger probleemoplossend vermogen;
- gevoel van empowerment;
- kleinere afstand tot de arbeidsmarkt;

- meer betekenisvolle relaties;
- meer vertrouwen in sociale interactie;
- het gevoel meer geaccepteerd te worden door de maatschappij;
- minder zelfstigmatisering;
- meer vertrouwen in het eigen vermogen en de toekomst.

5.2 Maatschappelijke participatie

In deze paragraaf rekenen we met een klas Howie the Harp™ studenten en hun uitstroomprofielen die we in paragraaf 3.4 hebben beschreven. Van de 24 studenten stromen 10,5 studenten uit naar betaald werk. Verder stromen 3,5 studenten uit naar vrijwilligerswerk.

Werk

Het is niet mogelijk om de gemiddelde uitkering te berekenen die studenten ontvangen voor en tijdens hun opleiding. Daarvoor zijn onvoldoende inkomensgegevens bekend van de studenten. Daarom rekenen we met de afgeronde gemiddelde prijs voor mensen in de participatiewet. Die bedraagt €14.000,- per jaar.⁹

"Ik ben niet meer mijn ziekte. Ik ben medewerker en collega. Ik zie mezelf als een luis in de pels van de organisatie. Ik dwing de mensen om mij heen te kijken naar de persoon, in plaats van naar de cliënt. Ik ben iemand geworden die anderen ondersteunt."

Interview oud-student Howie the Harp™

Directe effecten uitstroom naar werk

Per student die uitstroomt naar betaald werk kan de gemeente of de rijksoverheid jaarlijks €14.000,- besparen. Daarnaast is er sprake van arbeidsproductiviteit door de inkomsten uit de arbeid. Bij minimumloon bedraagt deze €18.500,-¹⁰ Uit onderzoek blijkt dat het verstandig is deze productiviteitswinst mee te nemen in de berekening. Iemand in dienst voegt immers waarde toe aan een onderneming.^{10,11} Het laatste directe effect zijn de afdrachten aan de rijksoverheid op het verdiende minimumloon. Dat betekent dat studenten die een baan vinden nu meer belasting en premies betalen dan wanneer zij een uitkering ontvangen. Dit bedrag is €3.250,-.

Wat	Baten	Ten bate van
Uitkering	€14.000,-	Gemeente/ rijksoverheid
Productiviteit	€18.500,-*	Privaat
Afdracht overheid	€3.250,-*	Rijksoverheid
Directe effecten uitstroom naar werk	€35.750,-	

Tabel 1. Directe effecten uitstroom naar werk

*uitgaande van minimumloon

Indirecte effecten uitstroom naar werk

Uit onderzoek onder jongeren in Amsterdam blijkt dat er veel indirecte effecten te benoemen zijn van het toeleiden van jongeren naar werk. Het gaat dan bijvoorbeeld om een toegenomen gezondheid, minder beroep op zorg en maatschappelijke voorzieningen en minder 'overlast en criminaliteit'. Specifiek voor jongeren bedraagt dit €25.000,- per jaar.¹¹ Als we de effecten die specifiek op jongeren van toepassing zijn (bijvoorbeeld verminderd gebruik van jeugdzorg en grotere deelname aan onderwijs) weghalen dan resteert een meerwaarde van indirecte effecten van €8.500,- per persoon per jaar.¹¹ Uit tabel 2 blijkt welke effecten dit zijn. Deze effecten komen ook naar voren in de interviews met oud-studenten die uitgestroomd zijn naar werk.

Effect	Omschrijving	Totaal
Gezondheid	Minder gezondheidsklachten waardoor minder medische behandeling nodig is.	€1.800,-
Veiligheid	Er is een grote relatie tussen werkloosheid en criminaliteit. Het voorkomen van criminaliteit levert maatschappelijke meerwaarde op.	€6.000,-
Maatschappelijke voorzieningen	Toeleiding naar werk reduceert het beroep op maatschappelijke voorzieningen zoals opvang, maatschappelijk werk en telefonische hulpdiensten.	€300,-
Welzijn	Verminderd verbruik van welzijnsvoorzieningen.	€380,-
Totaal		€8.500,-

Tabel 2. Indirecte effecten uitstroom naar werk

Totaal effect uitstroom naar werk

In de berekeningen in deze alinea gaan we ervan uit dat van een klas van 24 studenten, er gemiddeld 10,5 uitstromen naar werk. Zoals uit tabel 3 blijkt, levert uitstroom naar werk €35.750,- aan directe effecten per uitstromende student, per jaar op. Als van een klas Howie the Harp™ 10,5 studenten uitstromen naar werk dan is het directe effect van de uitstroom dus €375.000,-. De indirecte effecten voor een groep Howie the Harp™ studenten bedragen per persoon die uitstroomt €8.500,- per jaar, wat neerkomt op afgerond €90.000,- per jaar voor de gehele klas. In totaal is het effect van de toeleiding naar werk bijna €465.000,- op een klas van 24 studenten.

	Uitstroom per persoon	Uitstroom 10,5 student
Directe effecten	€35.750,-	€375.375,-
Indirecte effecten	€8.500,-	€89.250,-
Totaal	€44.250,-	€464.625,-

Tabel 3. Totaal effect uitstroom naar werk

Vergelijking met re-integratietrajecten

Het percentage mensen met een bijstandsuitkering dat werk vindt na een re-integratietraject bedraagt landelijk 22%.¹² De inzet van Howie the Harp™ is daarmee dubbel zo succesvol. Bij Howie the Harp™ stroomt namelijk 44% (10,5 student op een klas van 24) direct uit naar een baan. De kosten van de aanpak zijn redelijk vergelijkbaar; een re-integratietraject kost tussen de €2.500,- en €6.500,- per persoon. Howie the Harp™ kost €5.500,- per persoon. In de berekening in tabel 4 waarin we de kosten en baten van Howie the Harp™ afzetten tegen de kosten en baten van een re-integratie traject gaan we uit van een gemiddelde kostprijs voor een re-integratietraject van €4.500,-.

De meerwaarde uit werk bestaat uit de directe en indirecte effecten met een totale waarde van €44.250,-, zie tabel 3. Als we ervan uitgaan dat de meerwaarde van uitstroom naar werk niet verschilt tussen Howie the Harp™ en re-integratie levert dat het volgende overzicht op:

	Re-integratie	Howie the Harp™
Uitstroom naar werk	22%	44%
Aantal personen dat uitstroomt naar werk bij 24 personen	5,3	10,5
Meerwaarde uitstroom werk (aantal personen x €44.250,-)	€234.525,-	€464.625,-
Kosten per persoon	€4.500,-	€5.500,-
Totale kosten (uitgaande van 24 personen)	€108.000,-	€132.000,-
Baten na aftrek kosten	€126.525,-	€332.625,-

Tabel 4. Vergelijking Howie the Harp™ met re-integratie

Een klas Howie the Harp™ studenten levert dus ruim €200.000,- meer op dan wanneer re-integratietrajecten zouden zijn ingezet voor deze groep.

Vrijwilligerswerk

Het structureel doen van vrijwilligerswerk levert een forse maatschappelijke waarde op in indirecte effecten. Het gaat hierbij zowel om toegenomen gevoel van welzijn bij de vrijwilliger als een kleiner beroep op sociale voorzieningen. Uit onderzoek blijkt dat de toegevoegde waarde hiervan ligt op ruim 13.500 Engelse Pond, omgerekend ca. €15.500,- per persoon voor de vrijwilliger.¹³ Dit bedrag vertegenwoordigt de geldelijke waarde die vrijwilligers nodig hebben om hetzelfde niveau van welzijn te behalen zonder het vrijwilligerswerk. 3,5 studenten die vrijwilligerswerk gaan doen ervaren een maatschappelijke meerwaarde van €54.250,-.

5.3 Sociale inclusie

Studenten geven aan dat zij door Howie the Harp™ het gevoel hebben dichter bij de maatschappij te staan.

Dit komt doordat zij:

- hun krachten en talenten inzetten;
- zelfvertrouwen opbouwen in sociale omgang;
- meer transparant en open zijn naar anderen;
- niet langer eenzaam thuis zitten;
- zowel zakelijk als privé een netwerk opbouwen.

Sociaal gewaardeerde rollen

Uit de interviews blijkt dat studenten een gevoel van betekenis krijgen door het volgen van de opleiding. Studenten ervaren hoe het is om ergens bij te horen. Dit verhoogt hun gevoel van eigenwaarde. Naar de eigen omgeving kwalificeren zij zich als student.

Veel kwetsbare mensen ervaren devaluatie of onderwaardering in hun leven. Op grond van bepaalde kwetsbaarheden of afwijkingen wordt een persoon negatieve eigenschappen toegedicht. Hierdoor krijgen zij een uitzonderingspositie in de maatschappij.⁴

"Ik krijg kippenvel als ik zie wat Howie the Harp™ met mensen doet. Het maakt iets los bij studenten en ze gaan er weer voor. Bij deze groep kwetsbare burgers zie je dat niet vaak."

Interview medewerker gemeente

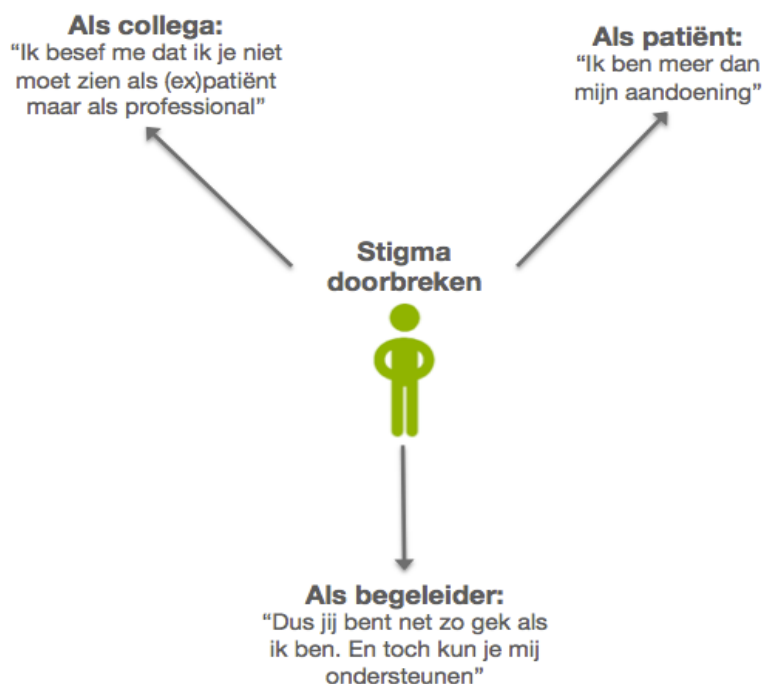
Doordat kwetsbare burgers gewaardeerde sociale rollen vervullen, neemt de kwaliteit van leven en sociale inclusie toe⁴. Howie the Harp™ draagt bij aan het vervullen van gewaardeerde sociale rollen; als student, stagiair/collega en later als medewerker/vrijwilliger.

Minder stigmatisering

Howie the Harp™ ondersteunt studenten bij hun hersteltraject en bestrijdt actief het zelfstigma van studenten door het creëren van sociaal gewaardeerde rollen. Vanuit het verminderde zelfstigma werken studenten ook aan het doorbreken van andere negatieve beelden van mensen met een psychiatrische kwetsbaarheid.

Het gevolg hiervan is dat behandeling beter aanslaat. Kwetsbare burgers kunnen effectiever werken aan het eigen herstel.¹⁴ De economische waarde van het verminderen van stigma bij cliënten is ongeveer €500,- per persoon uit de omgeving die een minder stigmatiserend beeld van de doelgroep heeft.^{15,16}

Als we de voorzichtige aanname doen dat iedere student tijdens zijn studie met tenminste 10 mensen in aanraking komt waarbij door inzet van de ervaringsdeskundige sprake is van het doorbreken van het stigma, levert dat €5.000,- per student op. Op een groep van 24 studenten betekent dit een meerwaarde van €120.000,-.

5.4 Zorg

Eerder in dit onderzoek bleek uit de indirecte effecten van de inzet van werk dat de (medische) behandelkosten op termijn afnemen door: het hersteltraject, het verminderde stigma, de sociaal gewaardeerde rollen en het perspectief op werk.

Naast behandeling is er meestal sprake van begeleiding. Studenten geven aan dat de eigen zorgconsumptie fluctueert gedurende de opleiding. De opleiding is heftig en confronterend. Sommige studenten hebben hierdoor tijdelijk meer begeleiding nodig. Anderen geven juist aan dat zij gedurende de opleiding minder begeleiding nodig hebben.

Uit cijfers van Pameijer blijkt dat bij 60% van de Howie the Harp™ studenten die ook begeleiding ontvangen van Pameijer de ondersteuningsbehoefte afneemt. Voor een klas van 24 studenten komt dat neer op de volgende zorgafname:

- 3 studenten gaan van beschermd wonen naar volledig zelfstandig wonen zonder begeleiding (uit zorg);
- 5 studenten gaan van beschermd wonen naar zelfstandig wonen met individuele begeleiding;
- 7 studenten gaan van individuele begeleiding naar een situatie zonder zorg (uit zorg);
- 9 studenten veranderen niet van zorgconsumptie.

Bij beschermd wonen gaan we uit van een lage indicatie (3GGZ-C), volgens het NZA-tarief inclusief NHC van €48.730,- per jaar per cliënt.^{17,18} Voor individuele begeleiding (BGI) gaan we uit van het gemiddeld aantal uren begeleiding individueel in Nederland voor mensen met psychiatrische problematiek van 2.9 uur per week, volgens het tarief gespecialiseerde begeleiding (psy) van de NZA van €96,31 per uur.^{19, 20} Hierbij gaan we uit van 46 weken zorg per jaar. Genoemde uitgangspunten leiden tot de volgende besparingen:

Uitstroom	Kosten BW	Kosten BGI	Besparing
Van beschermd wonen naar uit zorg	€48.730,-	-	€48.730,-
Van beschermd wonen naar individuele begeleiding	€48.730,-	€12.848,-	€35.882,-
Van begeleiding naar uit zorg	-	€12.848,-	€12.848,-

Tabel 5. Besparingen

We doen hier de aanname dat de afname van zorg niet volledig toe te wijzen is aan Howie the Harp™. De studenten zijn mensen die gemotiveerd zijn om aan hun herstel te werken. Te verwachten is dat zij ook zonder Howie the Harp™ een zorgafname zouden realiseren. Daarom schrijven we hier 50% van de besparing toe aan Howie the Harp™. Voor een klas van 24 studenten leidt dat tot de volgende besparingen:

Uitstroom	Besparing	Besparing klas studenten	Besparing Howie the Harp™ (50%)
Van beschermd wonen naar uit zorg (3 studenten)	€48.730,-	€146.190,-	€73.095,-
Van beschermd wonen naar begeleiding (5 studenten)	€35.882,-	€179.410,-	€89.705,-
Van begeleiding naar uit zorg (7 studenten)	€12.848,-	€89.936,-	€44.968,-
Totaal		€415.536,-	€207.768,-

Tabel 6. Besparingen per klas

Per student betekent dit een gemiddelde zorgafname van €207.768,-/24= €8.657,- per jaar.

6. Beeld van de onderzoekers

In deze case staat de meerwaarde van de opleiding tot ervaringsdeskundige, Howie the Harp™, centraal.

Verschillende niveaus van meerwaarde

Op basis van het onderzoek blijkt dat meerwaarde op verschillende niveaus zichtbaar is:

- **Microniveau:** ervaringsdeskundigheid biedt zowel de student als de cliënten die zij ondersteunen hoop en zicht op herstel. Het resultaat hiervan is een kleinere afstand tussen ziekte en gezondheid. Studenten vervullen sociaal gewaardeerde rollen en cliënten trekken zich op aan studenten. Daarnaast is er sprake van zorgafname bij studenten.
- **Mesoniveau** de inzet van studenten van Howie the Harp™ leidt in de teams waar zij werken tot andere beeldvorming naar cliënten. Zij staan meer open voor de inbreng van cliënten en voor feedback op hun aanpak. Teams reflecteren meer op de manier waarop zij herstelondersteunende zorg bieden. Daarnaast profiteert de lokale samenleving. Er is sprake van minder overlast van kwetsbare burgers. Daarnaast geven studenten aan dat zij meer oog hebben voor hun sociale netwerk.
- **Macroniveau:** zorgorganisaties die stagiaires van Howie the Harp™ inzetten geven aan dat studenten een veranderingsproces in de organisatie teweegbrengen. Het lukt teams en organisaties sneller om het gedachtegoed van herstelgerichte zorg te implementeren. Voor teams waar stagiaires komen betekent de inzet dat zij bewuster zijn van hun eigen handelen naar cliënten. Deze teams passen hun werkwijze hierop aan. Uiteindelijk leidt dit tot betere zorg en een versnelling van het herstelproces van cliënten.

Samenvattend overzicht kosten en baten

In tabel 7 zijn de kosten en baten van een klas Howie the Harp™ studenten samengevat zoals die uit het onderzoek naar voren komen.

Effect (Aantal studenten voor wie het effect geldt)	Per student	Totaal Baten	Totaal Kosten
Hogere kwaliteit van leven (24)	P.M.		
Uitstroom naar werk (10,5)	€44.250,-	€464.625,-	
Uitstroom naar vrijwilligerswerk (3,5)	€15.500,-	€54.250,-	
Vervullen sociaal gewaardeerde rollen (24)	P.M.		
Minder stigmatisering (24)	€5.000,-	€120.000,-	
Zorgafname (24)	€8.657,-	€207.768,-	
Opleidingskosten (24)	€5.500		€132.000,-
Totaal		€846.643,-	€132.000,-

Tabel 7. Samenvattend overzicht kosten en baten op basis van dit onderzoek

De meerwaarde per student komt gemiddeld neer op €35.288,-. Gekeken naar een klas van 24 studenten is de gevonden waarde ca. €846.643,-. De investering per klas van 24 studenten bedraagt €132.000,-.

Vanuit de gedachte van de Participatiewet is de inzet van Howie the Harp™ effectiever dan de inzet van re-integratietrajecten, zo komt naar voren.

Enkel op het gebied van 'werk' en daarmee samenhangende effecten is het rendement van Howie the Harp™ 2,5 keer groter dan een re-integratietraject. Het loont dus voor UWV en gemeenten om Howie the Harp™ in te zetten als instrument om te besparen op uitkerings- en zorgkosten.

Daarnaast voegt Howie the Harp™ vanuit de participatiegedachte maatschappelijke waarde toe aan het sociaal domein, zowel in de harde waarde als in kwaliteit van leven.

Aanbevelingen

Naast de meerwaarde geven respondenten ook een aantal aanbevelingen mee voor Howie the Harp™. De belangrijkste staan hieronder benoemd:

- De aanbeveling is om strikter te selecteren bij de selectie van de studenten, waarbij de nadruk meer ligt op de mate van herstel van de potentiële student. De belangrijkste vraag hierbij is in welke fase van herstel de potentiële student zit en of een fulltime opleiding hiermee te combineren is. Zo wordt uitval verder geminimaliseerd.
- In tegenstelling tot andere opleidingen maakt Howie the Harp™ geen gebruik van competentieprofielen. Respondenten bevelen aan om te onderzoeken of er naast maatwerk ook mogelijkheden zijn om competentieprofielen te ontwikkelen. Hierdoor krijgen studenten en de organisaties waar zij stagelopen meer handvatten om aan te sluiten bij de dagelijkse werkpraktijk.
- Sommige studenten zijn bij het begin van de stage nog niet klaar om die stap te maken. Dit komt niet ten goede aan studenten, teams en cliënten die ondersteuning ontvangen. De aanbeveling is om een hulpmiddel te ontwikkelen waarmee het team kan inschatten of een student klaar is voor de stage.
- De inbreng en ontwikkeling van ervaringskennis is een essentieel onderdeel van herstelprocessen, evenals de ondersteuning door ervaringsdeskundigen hierbij. Echter het aanstellen van ervaringsdeskundigen in de organisatie maakt een organisatie nog niet herstelondersteunend. Daarom is het van belang dat de inzet van ervaringsdeskundigen niet op zichzelf staat, maar onderdeel is van een organisatie brede herstelbeweging.
- Voor teams waar een ervaringsdeskundige komt stagelopen heeft een ervaringsdeskundige vaak forse impact. Dit heeft invloed op het functioneren van de stagiair en het team. Respondenten bevelen aan om meer aandacht te geven aan het begeleiden van het teamproces vanuit de eigen organisatie op het moment dat een student stage komt lopen.

Bijlage 1. Onderzoek

Deze maatschappelijke business case betreft een combinatie tussen verkennend en beschrijvend onderzoek. Er is gebruik gemaakt van methodieken die zowel kwantitatief als kwalitatief van aard zijn.

Het onderzoek is in feite een exploratief onderzoek en zet daarbij zoveel mogelijk feiten op een rij. Getracht wordt door het gebruik van verschillende onderzoeksmethoden een zo compleet mogelijk beeld te verkrijgen en op grond daarvan tot richtinggevende uitspraken te komen.

De gecombineerde onderzoeksaanpak en het bevragen van directbetrokkenen en veldexperts verhoogt de betrouwbaarheid van de uitkomsten.

Allereerst zijn documenten en beschikbare data van en over de aanpak van Howie the Harp™ bestudeerd. Het gaat dan om documenten die beschikbaar zijn voor studenten, verwijzers maar ook interne beschrijvingen van bijvoorbeeld het werkproces.

Om zicht te krijgen op de werkwijze en ook de waarde van Howie the Harp™ voor de samenleving zijn interviews gehouden. Aan de hand van een semigestructureerde vragenlijst is inhoud gegeven aan de gesprekken. Een brede vertegenwoordiging van functionarissen van onderstaande organisaties zijn geïnterviewd:

- Gemeente Tilburg.
- Howie the Harp™ (waaronder ook (oud-) studenten).
- Pameijer.
- RIBW Arnhem & Veluwe Vallei.
- RIBW Brabant.
- Stichting Arosa.
- UWV.

In hoofdstuk 5 zijn de maatschappelijke resultaten beschreven aan de hand van informatie uit interviews. Om financieel te waarderen is gebruik gemaakt van diverse studies die op het gebied van kosten en baten in het sociale domein zijn verricht. Ook specifieke onderzoeken naar ervaringsdeskundigheid zijn gebruikt.

Niet alle maatschappelijke baten zijn in geld uit te drukken. Voor de waarden waarvoor dit wel is gebeurd, geldt dat er is gewerkt met aannames. Deze aannames zijn steeds vermeld.

Bijlage 2. Literatuurlijst

1. A. Hendriksen-Favier, K. Nijns et al (2012), Handreiking voor de implementatie van herstelondersteunende zorg in de ggz.
2. D. Boertien, M. van Bakel (2012), Handreiking voor de inzet van ervaringsdeskundigheid vanuit de geestelijke gezondheidszorg.
3. N. van Erp, S. van Rooijen et al (2011), Werk en opleiding voor ervaringsdeskundigen
4. P. Verdoorn, A. van Vulpen (2011), Werken aan kwaliteit van bestaan.
5. M. van Bakel, D. Boertien et al (2013), ervaringsdeskundigheid beroepscompetentieprofiel.
6. W. Boevink (2006), Verhalen van herstel.
7. J. Repper (2013), Peer support workers: theory and practice.
8. T. Carter, J. Repper (2011), A review of the literature on peer support in mental health services.
9. Rijksoverheid (2015), Toelichting macrobudget gebundelde uitkering 2016.
10. M. Krol (2012), Productivity costs in economic evaluations.
11. J. Noorda, A. van Dijk et al (2014), De prijs van jeugdwerkeloosheid.
12. CBS (geraadpleegd november 2016), <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2015/51/met-re-integratievoorziening-meer-kans-op-werk>.
13. M. Hill (2014), It's the economic value, stupid.
14. Department of health (2011), No Health Without Mental Health.
15. J. Arboleda-Flórez, N. Sartorius (2008), Understanding the Stigma of Mental Illness.
16. M. Friedman (2014), The Stigma of Mental Illness Is Making Us Sicker.
17. NZA (2014), Prestatiebeschrijvingen en tarieven zorgzwaartepakketten.
18. NZA (2014), Tarieven normatieve huisvestingscomponent (NHC) en normatieve inventaris component (NIC) bestaande zorgaanbieders.
19. NZA (2014), Prestatiebeschrijvingen en tarieven extramurale zorg.
20. CIZ (Geraadpleegd november 2016), CIZ basisrapportage AWBZ Nederland.